

FIKTIVT ELLER FAKTISKT FOLKSKOLEJUBILEUM?

Av fil. d:r N. G. OHLSON. Stockholm.

NÄR svenska folket den 18 juni i år går att gratulera årets mest celebra hundraåring, faller det kanske utanför hyllningarnas ram att föra den livaktiga institutionens närmaste föregångare på tal. Gör man det inte, är det emellertid fara värt, att det åt 1842, året för den första svenska folkskolstadgans utfärdande, ges en innebörd, som inte är fullt korrekt. Ett dylikt fixerat årtal frestar lätt till antagandet, att den skolorganisation, som då skapades, var något absolut nytt, att folkskolan alltså det året föddes.

Undersöker man saken närmare, skall man emellertid finna, att det nya låg till en början mest i formen. Folkskolan fick nämligen *en ny principal*. Det var staten, som framträdde som sådan och sköt undan de enskilda personer och samfälligheter, som tidigare svarat för donations- och sockenskolornas underhåll. Det intryck akterna kring stadgans tillkomst lämna, är närmast, att det för riksdagsbönderna och andra folkbildningsvänner gällde att göra slut på godtycket i denna riksviktiga angelägenhet, från vilket håll detta än kom. Läger man åter ett historiskt perspektiv på principalsfrågan, kunde man kanske tolka innebörden av stadgans utgivande så, att det år 1842 kom till ett avgörande i en viktig principdebatt, som sedan lång tid pågått och gällde frågan, om den grundläggande folkundervisningen vore statens angelägenhet eller borde förbehållas det enskilda initiativet.

Men *den obligatoriska skolgången*, frågar man sig, var inte den det egentligt nya? Strängt taget inte. Redan mer än hundra år tidigare, närmare bestämt den 22 oktober 1723, hade Kungl. Maj:t på prästerskapets besvär resolverat:

Föräldrar och Förmyndare skola flitigt hålla sine barn til at lära läsa i Bok och deras Christendoms stycken. Konna Föräldrarne, efter deras plickt, ei sielfwe underwisa dem, så skola de wara förbundne, at hålla dem hos Scholæ-Mästaren eller Klockaren i Socken, eller hwar eljest lägenhet därtill finnes, och giälle ingen annan ursäckt til befrielse ifrån Witet, än högsta fattigdom. Skulle någon

af tredsko och utan laga ursäckt sådant eftersättia, sedan han första och andra gången blifwit åtwarnad, plickte då 2 marek Sm:t til Socknens fattige barns underwisning, och ware icke dess mindre skyldig, at sättia barnet til at lära läsa i Bok. Och åligger Kyrekoherden med Församlingens Ledamöter, när almån Socknestugu hålles, härom giöra en noga efterfrågan.

Var och en, som hade barn i sin vård, var alltså lagligen förpliktad att sörja för att de undervisades i innanläsning och kristendoms-kunskap. Under frihetstiden utgingo f. ö. gång på gång påminnelser från högsta ort till prästerskapet att icke försumma just detta slags folkundervisning.

Skoltvång existerade således redan under 1700-talet, men föreskriften efterlevdes inte så noga. Ny kraft fick denna år 1842 men blev alltjämt rätt illusorisk, då den inte uppbars av vare sig någon utbredd opinion eller någon stramare organisation. Den nya folkskolan saknade ett par årtionden framåt så för vår tids sätt att se väsentliga karakteristika som klassindelning och bestämmelser om avgångsexamen och avgångsbetyg. Barnen kunde således sluta skolan vid den tidpunkt, som passade dem, liksom de kanske hade börjat den mitt i en termin. Först 1864 avhjälptes dessa brister. Lärjungarna placerades då i klasser, intogos i skolan vid terminens början, avgingo först efter vederbörlig prövning och fingo då ett särskilt avgångsbetyg.

Inte heller betecknade just 1842 någon epokbildande förändring i skolornas *pedagogiska* standard. Det kan tvärtom konstateras, att det som befunnits lämpligt och ändamålsenligt, alltjämt var kvar. Visst blev det flera skolor, men den ofta anförda uppgiften — ur propositionen vid 1840—41 års riksdag — att av rikets 2,308 församlingar omkring hälften saknade fasta eller ambulerande skolor, får inte pressas alltför mycket till bevis för folkbildningens låga nivå före och höga nivå efter 1842.

Fanns det således på sina håll inga eller dåliga möjligheter till skolgång i de svenska bygderna och blevo dessa möjligheter succesivt utökade, efter det folkskolstadgan utkommit, så är därmed inte sagt, att *uppföstran* var sämre före än efter 1842. Och just uppföstringssynpunkten åberopades under riksdagsdebatterna, som föregick beslutet om folkskolan, såsom väl tillgodosedd och fördjupades här och var till ett försvar för vad man verkligen hade av *god* uppföstran inom hemmen. Föräldrarnas inflytande på det uppväxande släktet finge inte underskattas och hemmets uppgift som samhällets pedagogiska grundinstitution på intet vis rubbas.

Måste man således hålla i sikte *kontinuiteten* i folkskolans utveckling före och efter 1842, får man å andra sidan inte förbise, att det bakom tillkomsten av den nya stadgan låg krafter av helt annan sprängverkan än som funnits i intresset för folkbildningen under 1700-talet och det följande seklets första årtionden. Sentimental filantropi, nationalekonomisk spekulation och religiösa motiv hade ofta föresvävat folkbildningsentusiasterna då.

Nu däremot var det ett helt stånd, som påkallade uppmärksamhet från statens sida för sin bildningsfråga. För bönderna gällde det nämligen ingenting mindre än *rätten till bildning*. De hade länge varit, så kände nog deras hövdingar det, andliga fattighjon, som fått hålla till godo med vad herrarna kastat åt dem av bildning, främst inom salighetsläran. Nu ville de som politiskt likaberättigade med de övriga stånden komma i besittning av möjligheterna att i den offentliga debatten göra sin stämma hörd och inte a priori avvisas som »dumma bönder».

Innebörden av riksdagsbeslutet 1842 får också ses främst som ett uttryck för samsyn och gemensamhetsvilja mellan skola och samhälle. Vågar man sig på en analys av utvecklingen under de nu gångna hundra åren, kan man kanske säga, att folkskolans nya principal ganska målmedvetet strävat efter att förverkliga denna bärande tanke i 1842 års beslut. *Samhällsanslutningen* har satt sin prägel på folkskolans hela utveckling. En av de stora andarna från folkskolans genombrottsår, biskop Agardh, insåg också, att det i själva verket är omöjligt för skolan att isolera sig från tiden och leva sitt eget liv. Han fattade klart, hur intimt beroende av varandra skola och samhälle i själva verket äro. Skolan måste ansluta sig till utvecklingen och bli ett instrument för den.

Erfarenheten har givit Agardh rätt. Åtskilliga exempel skulle kunna dras fram för att visa, hur påtaglig och medveten de högsta skolmyndigheternas strävan varit att låta tiden tala sitt nyktra språk i folkskolans lärosalar och övningsrum.

Ser man t. ex. på kristendomskunskapen som representant för läroämnena, skall man finna, hur undervisningen i den anpassats efter tidens önskningsar. Den startade som huvudämne, även om man 1842 kanske räknade med modersmålet som det praktiskt viktigaste. Trots reduktion i timantal och kritik från radikala kretsar behöll den sin ställning på papperet till 1919. Då sanktionerades nämligen en åtgärd, som mogen sedan lång tid tillbaka motsågs med stora förväntningar; undervisningstimmarna blevo få och själva kunskapsmeddelandet inriktat på vad som ansågs behövt

för livsföringen ur etisk och religiös synpunkt. Därmed sammanhänger förskjutningen i riktning mot en mera evangelisk kristendom från den tidigare dogmatiskt protestantiska. Historiska perspektiv och vidgad tolerans blevo förutsättningarna för denna nya inställning. Katekes och biblisk historia försvunno, medan kyrkohistorien fick sin plats inom ämnet. Även bibelordet kom bättre till sin rätt än tidigare.

Med åren ha folkskolans uppgifter som *samhällsorgan* blivit allt flera. Den har fått bilda ett komplement till hemmen. I våra dagar äro dessa som bekant inte alltid kapabla att skänka barnen tillsyn och vård samt vila och förströelse. Inte ens mat och kläder tillhandahållas av hemmen i sådan omfattning och i sådant skick, att samhället anser sig kunna låta det bero. Här sätter skolan in. Den har mer och mer blivit ett organ för samhällets barnavårdande verksamhet. Skolkök och skolbad äro sedan årtionden i de större samhällena välkända institutioner. Genom skolans förmedling införas barnen i böckernas och filmens värld. Sund kroppslig och andlig livsföring står sålunda sedan länge på folkskolans program. Även indirekt söker folkskolan på olika sätt verka för det uppväxande släktets sunda utveckling. Läkare, tandläkare och sjuksystrar vaka i egenskap av skolans tjänstemän över barnens hälsotillstånd och träffa anstalter för att hjälp lämnas, där så behöves.

Skolans *sociala* gärning är alltså nu av aktningvärda mått. Den är ett utslag av tidens önskan, att det knappa och dyrbara folk-materialet vårdas på bästa sätt. Hellre stämmer man då i bäcken än i ån. Profylaktiska åtgärder äro, synes man anse, i regel att föredraga på det sociala området; i längden torde de också bli billigare.

Inom alla läger är man väl inte benägen att erkänna, att den sociala utvecklingen är så lycklig. Man är rädd, att det blir för mycket av det goda. Men den tycks vara ofrånkomlig. Men hemmens alltmer reducerade möjligheter att fostra samt med individernas uppsugning i klubbar, föreningar och andra kollektivbildningar är det fara värt, att samhällets hand över ungdomen blir allt slappare, om det inte begagnar sin väldigaste organisation, folkskolan, efter sina intentioner. Den har här en maktpåliggande uppgift, som i och med den alltjämt pågående förskjutningen från individ till massa blir för varje år, som går, allt mera omfattande. Det är inte längre fråga om vad hemmen *böra* göra; man får nöja sig med, tycks det, vad som av dem *kan* presteras.

Anmärkningsvärt starka uttryck fick den sociala tankegången i svensk skolpolitik vid 1927 års riksdag. För den grundliga omgestaltning av vårt högre undervisningsväsen, som då företogs, anfördes, såsom det heter i riksdagsskrivelsen till Kungl. Maj:t av den 2 juni 1927, »synnerligen vägande sociala skäl». Ledmotivet för skolreformen var »folkskolan — bottenskola». Det presenterades på följande sätt:

»För normalt utvecklade barn till omkring 12—13 års ålder upprätthåller samhället enligt nämnda princip blott en art av skolor, till vilka alla dylika barn äga tillträde och i vilka de komma i åtnjutande av en undervisning, som visserligen till omfång och beskaffenhet kan i någon mån vara lämpad efter olika lokala förhållanden men som dock i det väsentliga är densamma och som på varje plats är lika för alla samhällsklassers barn. Principen innebär således jämväl, att staten icke lämnar understöd till parallella barn-domsskolor.»

Innebörden av detta — åtminstone när det gäller tillämpningen alltjämt omstridda — principuttalande kan tolkas som statens definitiva övertagande av all elementär undervisning i den säkra förvissningen, att enskilda barnskolor ej kunna bestå utan bidrag från staten. Men beslutet kan också betecknas som ett auktoriserande av de gamla idéerna om jämlikhet även på det pedagogiska området.

Med den mångfald uppgifter för ögonen folkskolan fått som samhällets främsta barnavårdande organ, är det kanske inte omotiverat att detta folkskolans minnesår önska, att hennes undervisande och uppfostrande verksamhet konsolideras. Läsning, skrivning och räkning äro nu liksom förr bildningens elementer. Utan en grundlig undervisning i dem blir folkskolungdomen oförmögen att rätt tillgodogöra sig vårt rika kulturarv och föra det vidare.